

פרק י"ב - נאום שמואל

ר' דוד סבתו

פרק זה הוא הפרק האחרון בסיפור הקמת המלוכה בישראל. מהרבה בחינות, פרק י"ב מהווה המשך ישיר של פרק י', ונראה אף שהוא מתרחש באותו המקום ובאותו הזמן, אלא שהגיבור משתנה. בפרק י' הדמות המרכזית היא שאול שמוביל את העם ומגבש אותו. בפרק י"ב, לעומת זאת, נקודת המבט משתנה ועוברת לזווית של שמואל. פרק י"ב הוא נאום ארוך שנושא שמואל בנקודה שהיא נקודת המפנה מתקופת השופטים לתקופת המלוכה. כשם שיש ברית בכל מיני נקודות מפנה בהיסטוריה של עם ישראל, כך גם נאומים של הדמויות המרכזיות מבטאים נקודות מפנה. לדוגמה, כל ספר דברים הוא מספר נאומים של משה בסיום של תקופת המדבר, בנקודת המעבר לכניסה לארץ ישראל. דוגמה נוספת היא הנאום של יהושע לאחר המלחמה על הארץ ועל סף תקופת השופטים.

נציג את חלוקת הפרק ונקרא את כל הפרק:

1. פסוקים א'-ה' - הצהרה של שמואל על ניקיון כפיו ושהעם יעיד על כך.
2. פסוקים ו'-י"ב - סקירה היסטורית.
3. פסוקים י"ג-ט"ו - התנאי בבחירת המלך.
4. פסוקים ט"ז-כ"ה - הגשם בימי קציר חטים.

נעיר שהחלוקה של הפרק שהצגנו אינה רק חלוקה הגיונית, אלא יש לה גם סימנים בכתוב. החלוקה שהצגנו מבוססת על מילה שחוזרת בפרק זה ובעצם יוצרת את החלוקה של הפרק - המילה "עתה" יוצרת את החלקים השונים - פסוק ב', פסוק ז', פסוק י"ג, פסוק ט"ז. (גם בפסוק י"א מופיעה המילה 'ועתה' אך אין זה דברי שמואל אלא ציטוט של דברי העם "חטאנו כי עזבנו... ונעבדך").

(א) וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל הִנֵּה שְׁמַעְתִּי בְקִלְכֶם לְכֹל אֲשֶׁר אָמַרְתֶּם לִי וְאִמְלִיךְ עֲלֵיכֶם מֶלֶךְ: (ב) וְעַתָּה הִנֵּה הַמֶּלֶךְ מִתְהַלֵּךְ לִפְנֵיכֶם וְאֲנִי זִקְנָתִי וְשִׁבְתִּי וְכִנִּי הֵנָּה אֲתֶכֶם וְאֲנִי הַתְּהַלְכָתִי לִפְנֵיכֶם מִנְעָרֵי עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (ג) הַנְּנִי עֲנוּ כִּי נָגַד ה' וְנָגַד מְשִׁיחוֹ אֶת שׁוֹר מִי לְקַחְתִּי וְחִמּוֹר מִי לְקַחְתִּי וְאֶת מִי עֲשַׁקְתִּי אֶת מִי רִצּוֹתִי וּמִיִּד מִי לְקַחְתִּי כִּפּוֹר וְאֲעֲלִים עֵינַי בּוֹ וְאֲשִׁיב לָכֶם: (ד) וַיֹּאמְרוּ לֹא עֲשַׁקְתָּנוּ וְלֹא רִצּוֹתָנוּ וְלֹא לְקַחְתָּ מִיִּד אִישׁ מֵאוֹמֵהּ: (ה) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם עַד ה' בְּכֶם וְעַד מְשִׁיחוֹ הַיּוֹם הַזֶּה כִּי לֹא מִצְּאֵתֶם בְּיַדִּי מֵאוֹמֵהּ וַיֹּאמֶר עַד: פ

(ו) וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל הָעָם ה' אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן וְאֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת אֲבֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: (ז) וְעַתָּה הִתְיַצְּבוּ וְאֲשַׁפְטָה אֲתֶכֶם לִפְנֵי ה' אֶת כָּל צְדָקוֹת ה' אֲשֶׁר עָשָׂה אֲתֶכֶם וְאֶת אֲבֹתֵיכֶם: (ח) כֹּאֲשֶׁר בָּא יַעֲקֹב מִצְרָיִם וַיִּזְעַקוּ אֲבֹתֵיכֶם אֶל ה' וַיִּשְׁלַח ה' אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן וַיּוֹצִיאוּ אֶת אֲבֹתֵיכֶם מִמִּצְרָיִם וַיִּשְׁבוּם בְּמִקּוֹם הַזֶּה: (ט) וַיִּשְׁפְּחוּ אֶת ה' אֶלֶהֵיהֶם וַיִּמְכְּרוּ אֶתם בְּיַד סִסְרָא שׁוֹר צֶבֶא חֲצוֹר וְכִיד פְּלִשְׁתִּים וְכִיד מֶלֶךְ מוֹאָב וַיִּלְחֲמוּ בָּם: (י) וַיִּזְעַקוּ אֶל ה' וַיֹּאמְרוּ חָטָאנוּ כִּי עֲזַבְנוּ אֶת ה' וְנִעַבְדָּה אֶת הַבְּעֻלִים וְאֶת הַעֲשָׁפוֹת וְעַתָּה הִצִּילְנוּ מִיַּד אֵיבֵינוּ וְנִעַבְדְּךָ: (יא) וַיִּשְׁלַח ה' אֶת יִרְבֶּעֵל וְאֶת בְּדַן וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת

שְׁמוּאֵל וַיִּצַל אֶתְכֶם מִיַּד אִיבֵיכֶם מִסָּבִיב וַתִּשְׁבוּ בְּטַח : (יב) וַתֵּרְאוּ כִּי נָחַשׁ מֶלֶךְ בְּנֵי עַמּוֹן בָּא
עֲלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ לִי לֹא כִּי מֶלֶךְ יִמְלֹךְ עָלֵינוּ וְה' אֱלֹהֵיכֶם מִלְּפָנֶיךָ :

(יג) וַעֲתָה הִנֵּה הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּחַרְתֶּם אֲשֶׁר שָׁאַלְתֶּם וְהִנֵּה נָתַן ה' עָלֵיכֶם מֶלֶךְ : (יד) אִם תִּירְאוּ
אֶת ה' וַעֲבַדְתֶּם אֹתוֹ וְשָׁמַעְתֶּם בְּקוֹלוֹ וְלֹא תִמְרוּ אֶת פִּי ה' וְהִיתֶם גַּם אִתָּם וְגַם הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר
מֶלֶךְ עָלֵיכֶם אַחֵר ה' אֱלֹהֵיכֶם : (טו) וְאִם לֹא תִשְׁמָעוּ בְּקוֹל ה' וּמְרִיתֶם אֶת פִּי ה' וְהִיתָה יַד ה'
בְּכֶם וּבְאַבְתְּיֶכֶם :

(טז) גַּם עֲתָה הִתְיַצְבוּ וִירְאוּ אֶת הַדְּבָר הַגְּדוֹל הַזֶּה אֲשֶׁר ה' עָשָׂה לְעֵינֵיכֶם : (יז) הֲלוֹא קָצִיר
חֲשִׁים הַיּוֹם אֲקַרְא אֵל ה' וַיִּתֵּן קְלוֹת וּמָטָר וַדְּעוּ וִירְאוּ כִּי רַעַתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם בְּעֵינֵי ה'
לְשָׂאוֹל לְכֶם מֶלֶךְ : ס (יח) וַיִּקְרָא שְׁמוּאֵל אֵל ה' וַיִּתֵּן ה' קֶלֶת וּמָטָר בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּירָא כָּל
הָעָם מְאֹד אֶת ה' וְאֶת שְׁמוּאֵל : (יט) וַיֹּאמְרוּ כָּל הָעָם אֵל שְׁמוּאֵל הַתְּפִלָּל בְּעַד עֲבָרֶיךָ אֵל ה'
אֱלֹהֶיךָ וְאֵל נְמוֹת כִּי יִסְפְּנוּ עַל כָּל חַטָּאתֵינוּ רַעַה לְשָׂאֵל לָנוּ מֶלֶךְ : ס (כ) וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֵל
הָעָם אֵל תִּירְאוּ אִתָּם עָשִׂיתֶם אֶת כָּל הַרְעָה הַזֹּאת אֲךָ אֵל תְּסוּרוּ מֵאַחֲרֵי ה' וַעֲבַדְתֶּם אֶת ה'
בְּכָל לְבַבְכֶם : (כא) וְלֹא תְסוּרוּ כִּי אַחֲרֵי הַתְּהוּ אֲשֶׁר לֹא יוֹעִילוּ וְלֹא יִצִּילוּ כִּי תִהְיוּ הֵמָּה : (כב)
כִּי לֹא יִטֹּשׁ ה' אֶת עַמּוֹ בְּעַבּוֹר שְׁמוֹ הַגְּדוֹל כִּי הוֹאִיל ה' לַעֲשׂוֹת אִתְּכֶם לֹא לְעָם : (כג) גַּם אֲנֹכִי
תְּחִלָּה לִי מִחֲטָא לְה' מִחֲדָל לְהַתְּפִלָּל בְּעַדְכֶם וְהוֹרִיתִי אִתְּכֶם בְּדֶרֶךְ הַטּוֹבָה וְהִישְׁרָה : (כד)
אֲךָ יִרְאוּ אֶת ה' וַעֲבַדְתֶּם אֹתוֹ בְּאֵמֶת בְּכָל לְבַבְכֶם כִּי יִרְאוּ אֶת אֲשֶׁר הַגְּדֹל עִמָּכֶם : (כה) וְאִם
הִרְעַתְרֵעוּ גַם אִתָּם גַּם מִלְּכֶם תִּסְפוּ : פ

"וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֵל כָּל יִשְׂרָאֵל הִנֵּה שָׁמַעְתִּי בְּקוֹלְכֶם לְכָל אֲשֶׁר אָמַרְתֶּם לִי וְאִמְלִיךָ עָלֵיכֶם מֶלֶךְ" - פסוק זה
דומה לדברי ה' בפרק ח' [ט]: "וְעַתָּה שָׁמַע בְּקוֹלִי אֲךָ כִּי הֵעַד תַּעֲדִיד בְּהֵם וְהַגְּדַתְּ לָהֶם מִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ
אֲשֶׁר יִמְלֹךְ עָלֵיהֶם" - אלא ששם מדובר בבקשה, וכאן מדובר במימוש של הבקשה.

"וְעַתָּה הִנֵּה הַמֶּלֶךְ מִתְהַלֵּךְ לְפָנֵיכֶם וְאֲנִי זִקְנָתִי וְשִׁבְתִּי וּבְנֵי הַנָּחַשׁ אִתְּכֶם וְאֲנִי הַתְּהַלְכָתִי לְפָנֵיכֶם מִנְעָרֵי עַד
הַיּוֹם הַזֶּה" - גם עניין זה נזכר בפרק ח' [א]: "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל וַיִּשָּׂם אֶת בְּנָיו שְׁפָטִים לְיִשְׂרָאֵל".
'אני התהלכתי לפניכם' - בכך הוא יוצר השוואה בינו לבין מלך, המלך מתהלך לפניכם והוא התהלך
לפניהם. זו נקודת המעבר בין המלך לנביא. העם החליף את שמואל במלך, ואולי אף אפשר לשמוע
נימה של מרירות בדברים.

"הִנְנִי עָנוּ בִּי נֶגֶד ה' וַנִּגַּד מִשִּׁיחוֹ אֶת שׁוֹר מִי לְקַחְתִּי וְחִמּוֹר מִי לְקַחְתִּי וְאֶת מִי עָשִׂיתִי אֶת מִי רְצוֹתִי וּמִי־
מִי לְקַחְתִּי כִּפּוֹר וְאֶעֱלִים עֵינַי בּוֹ וְאֶשִׁיב לְכֶם". שמואל אומר 'נגד ה' ונגד משיחו' - נגד פירושו מול, דהיינו,
במעמד הקדוש בנוכחות ה' ובנוכחות המלך, מי שיש לו טענה כלפי שמואל שיטען אותה עכשיו.
שמואל ממשיך ומעיד את ה' ואת משיחו. כלומר, אין ספק בכך. קטע זה הוא הקדמה להמשך הנאום.

המילה המרכזית שחוזרת בדברי שמואל היא 'לקחתי', וכן חוזר הצמד 'שור וחמור'. ביטויים אלו
מוזכרים בתוכחה שבפרשת כי תבא ביחס להשתעבדות לשלטון זר. גם פסוק זה מתכתב עם פרק ח'.
ביטויים אלו יוצרים ניגוד בין הנהגתו של שמואל להנהגת המלך.

טענה דומה טוען משה, לאחר דברי דתן ואבירם שמשה משתרר עליהם: "וַיַּחַר לְמֹשֶׁה מְאֹד וַיֹּאמֶר אֵל
ה' אֵל תִּפְן אֵל מִנְחַתֶּם לֹא חִמּוֹר אֶחָד מֵהֶם נִשְׂאִיתִי וְלֹא הִרְעֵיתִי אֶת אֶחָד מֵהֶם" [במדבר טז, טו]. דתן
ואבירם מאשימים את משה בהתנהגות של רודן שמשקר לעם בשביל טובתו האישית, ולכן טענה זו
מעוררת תגובה חריפה. שמואל משתמש באותה הטענה. קרח ביקש להחליף את משה בשלטון העם,
ושמואל טוען שגם העם עושה דבר דומה, והמעמד הזה הוא עדות לכך שאין באמת סיבה להחליף את
השלטון משום שאין שום טענה כלפי המנהיג.

רש"י מפרש: "וחמור מי לקחתי - כשהייתי הולך מעיר לעיר לשפוט אותם על עסקי צרכיהם הייתי הולך על החמור שלי והיה לי ליטול משלהם". רש"י מקשר פסוקים אלו לנאמר בפרק ז': "וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהִגְלִיל וְהִמְצִיחַ וְשָׁפֵט אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה" [טז]. שמואל מייצג תפיסה שונה של מנהיגות של הליכה לכל מקומות ישראל, וכל זה מבלי לקחת דבר מיד ישראל. במילים אחרות, כל מה ששמואל עשה משלו, הוא ניסה להציג מודל אחר של מנהיגות, ובסופו של דבר בסוף ימיו העם רוצה להחליף את מנהיגותו.

נעבור לשלב השני בנאום - הסקירה ההסטורית. "ויאמר שמואל אל העם ה' אשר עשה את משה ואת אהרן ואשר העלה את אבותיכם מארץ מצרים" - לא ברור מה כוונתו בביטוי 'אשר עשה', אך ככל הנראה זו הקדמה להמשך, ה' שהוא בורא המושיעים הוא שישפוט בין שמואל לבין העם. "ועתה התייצבו ואשפוט אתכם לפני ה' את כל צדקות ה' אשר עשה אתכם ואת אבותיכם" - לא מדובר בנאום גרידא, אלא בהזמנה למשפט, לאחר שניתנה העדות בפסוק ה'. בקטע הראשון העם מעיד על שמואל, ובקטע השני שמואל שופט את העם. לאחר ששמואל יצא זכאי בדיון, העם עובר לספסל הנאשמים.

כל סקירה היסטורית באשר היא אינה סקירה אובייקטיבית. בכל סקירה מתבצעת בחירה באילו נקודות להתמקד ואילו נקודות להשמיט. התקופה הראשונה שמזכיר שמואל היא הירידה למצרים, היציאה ממנה לאחר זעקת ישראל והכניסה לארץ. שמואל מדגיש שהייתה צרה, הייתה זעקה וה' העמיד מושיעים שהושיעו אותם. התקופה השנייה היא תקופת השופטים - מתוארת צרה, זעקה והודאה בחטא (בתקופה הראשונה לא היה חטא) והקמת שופט שיושיע. ('ירובעל' הוא גדעון, 'בדן' - חז"ל אומרים שהוא שמשון משבט דן, בתרגום השבעים כתוב ברק [אפשר שמדובר בטעות, ד-ר-ק], ויש אומרים שמדובר בעבדון [בכתיב חסר ובהשמטת אותיות גרוניות כפי שמצוין] הקושי בפירוש זה הוא שלא מצאנו שהיה שופט חשוב). השלב השלישי מתאר את התקופה האחרונה: "ותראו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם ותאמרו לי לא כי מלך מלך עלינו וה' אלהיכם מלכם".

הסקירה מראה שני תקדימים שמלמדים שבעת צרה העם צריך לצעוק ולבקש מהקב"ה שיושיע אותו. עתה העם רוצה לשנות את ההיסטוריה, כאשר ההבדל המרכזי הוא אל מי הם פונים. הם לא רוצים להיות תלויים אלא באדם קבוע שאפשר לפנות אליו כשיש צרה. לב טענת שמואל הוא "וה' אלהיכם מלכם", יש בכך כפירה בטובה של הקב"ה. יש קשר בין הטענה הזו לטענה הקודמת. אין להם טענה כלפי שמואל, אך יש טענה כלפי העם בכך שכופרים בטובה ולא פונים לקב"ה.

הבעיה בטענה היא שהעם ביקש מלך לפני שנחש עלה על יבש גלעד. ראינו שבפרקים של בחירת המלוכה יש מספר מניעים ובפעמים מסוימות יש הדגשה של הפן המלחמתי. יכול להיות שהפן של המלחמה היה מניע של העם. בעניין נחש, כנראה שהאיום של נחש על ישראל אינו דבר שצף לאחר מלכות שאל, אלא דבר שנבע מהתגרויות ומתח שהיה בין ישראל לבני עמון.

כעת אנו מגיעים לחלק השלישי בנאום - הצבת התנאי לקבלת המלך. "ועתה הנה המלך אשר בחרתם אשר שאלתם והנה נתן ה' עליכם מלך" - בפסוק זה שמואל חוזר לתחילת הפרק, למרות כל הטענות שמואל שמע בקול העם והמליך עליהם מלך. "אם תיראו את ה' ועבדתם אתו ושמעתם בקולו ולא תמרו את פי ה' והייתם גם אתם וגם המלך אשר מלך עליכם אחר ה' אלהיכם". בדרך כלל במשפט תנאי יש שני חלקים - תנאי ותוצאה. התנאי הוא "אם תיראו...", אפשר שהתוצאה היא "והייתם גם אתם..." וכך פירשה המסורה באמצעות הטעמים, וכן פירש רש"י: "והייתם גם אתם - ותתקיימו לאורך ימים גם אתם גם המלך". אך אפשר גם לפרש שאין תוצאה, אלא רק תנאי, לדוגמה: "ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" [שמות לב, לב], כלומר התוצאה החיובית ברורה ולכן היא לא נכתבה. שמואל ממשיך ואומר: "ואם לא תשמעו בקול ה' ומריתם את פי ה' והייתם יד ה' בכם ובאבותיכם" אפשר להביא כדמות ראייה לרש"י שיש הקבלה בין שתי התוצאות "והייתה יד ה'" ו"והייתם גם אתם", כשם שיד ה' תפעל בהם אם לא ישמעו, כך גם יהיו קיימים אם ישמעו.

בתנאי זה שמואל מדגיש שהנתינה של המלך לא שינתה כלום. העם ביקש מלך כדי להשתחרר מהמעגל ההיסטורי של צרה וזעקה. המעגל יוצר תחושה של ארעיות וחוסר יציבות, והעם רוצה קביעות שמיוצגת במלך. שמואל אומר שאותם היחסים שהיו בין העם לה', יהיו בין העם והמלך לה'. גם המלך שהם ביקשו תלוי - בין כך ובין כך הם ישארו תלויים בה'. כלומר, העם לא משתחרר מאותו המעגל ההיסטורי במינוי המלך. המלך אינו נקודת המשען, אלא גם העם וגם המלך צריכים להשען על ה'. אם בחלק הראשון שמואל מציג את בקשת המלך כפריצה של המעגל, בשלב השני מדגיש שמואל שהמעגל לא נפרץ.

לאחר הקביעה הזו אנו מגיעים לשלב האחרון של הנאום - "גם עתה התיצבו וראו את הדבר הגדול הזה אשר ה' עשה לעיניכם: הלוא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קלות ומטר וידעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לשאול לכם מלך: ויקרא שמואל אל ה' ויתן ה' קלות ומטר ביום ההוא ויירא כל העם מאד את ה' ואת שמואל" - ברמה הפשוטה, שמואל עושה נס על מנת לזעזע את העם כדי להוכיח שזה דבר רע. אך ברמה העמוקה יותר, גשם בעת קציר הוא בעיה של תזמון. אפשר שבכך שמואל רומז לבקשת העם. הבעיה במלך אינה עצם המלוכה, אלא במה שהעם רואה במלך והסיבה שבחר בו. אם העם רואה במלך תחליף לזעקה אז יש בעיה בבחירת המלך.

רש"י מעיר נקודה נוספת: "וכשם שעל ידי תפילתי אני יכול לשנות את העתים כך אם פגעה בכם מלחמה היה כח בתפילתי לעמוד על האויב ולא הייתם צריכים לשאול מלך בחיי ואע"פ שאני זקן". במעמד זה מודגשת התפילה - שמואל מתפלל שהגשם יבא והוא מתפלל שהוא יפסק: "גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם והוריתי אתכם בדרך הטובה והישירה: אך יראו את ה' ועבדתם אותו באמת בכל לבבכם כי ראו את אשר הגדל עמכם".

כביכול מדובר בנאום סיום וחתימה, שהמלך הוא התחליף של שמואל. אך בסוף דבריו שמואל הופך את הקערה על פיה ובעצם אומר שתפקידו לא הסתיים. העם מבקש ששמואל יתפלל, ולא המלך, משום שהוא נביא - המשואה לא השתנתה. בניגוד לנאום של משה ויהושע, בנאומו של שמואל בעל התפקיד הקודם לא חלף מהעולם. שמואל, והנביאים בכלל, מלווים את המלך לכל אורך תקופת שלטונו. הנביאים הם אלו שמאזנים את המלך בשעה שסוטה מהדרך. אם המשאלה של העם תתממש שהמלך יהיה נקודת המשען היחידה הכל יתמוטט. מבלי היכולת לאזן את כחו של המלך באמצעות נביא שיוכיח ויתפלל, לא יהיה לעם עוגן אמיתי שיוכלו להשען עליו. שמואל עוזב את תפקידו כשופט בודד, אך תופס תפקיד חדש כנביא בצד המלך. תפקיד זה יחזור לאורך כל הספר.